

Механізм здійснення масових репресій в УРСР в період «Великого терору» 1937–1938 рр. в контексті «куркульської операції»

Рец Віолетта Володимирівна

Курсант III курсу
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
пр. Гагаріна, 26, Дніпро, 75192
e-mail: v.rets99@ukr.net

У статті проаналізовано період «Великого терору» 1937–1938 рр. в аспекті механізму проведення масових репресій, їх нормативної бази, а також надано історичну оцінку подіям «куркульської операції». Крім того, досліджено відмінності і особливості функціонування органів виконання вироку – двійок, трійок, а також оперативних відділів.

Ключові слова: «Великий терор», «куркульська операція», репресії, двійки, трійки.

Механизм совершения массовых репрессий в УССР в период «Большого террора» 1937–1938 гг. в контексте «куркульской операции»

Рец Виолетта Владимировна

Курсант III курса
Днепропетровского государственного
университета внутренних дел
пр. Гагарина, 26, Днепр, 75192
e-mail: v.rets99@ukr.net

В статье проанализирован период «Большого террора» 1937–1938 гг. В контексте механизма проведения массовых репрессий, их нормативной базы, а также дана историческая оценка событиям «куркульской операции». Кроме того, исследованы отличия и особенности функционирования органов исполнения приговоров, так называемых двоек и троек.

Ключевые слова: «Большой террор», «куркульская операция», репрессии, двойки, тройки.

The mechanism of mass repression in the USSR during the period of the Great Terror of 1937–1938 in the context of the «kurkul operation»

Rets Violetta

3-year cadet at the Dnipropetrovsk state university
of internal affairs of Dnipro
26, Gagarina avenue, Dnipro, 75192
e-mail: v.rets99@ukr.net

The article analyzes the period of the Great Terror of 1937–1938 in the context of the mechanism of conducting mass repressions, their regulatory framework, and also given a historical assessment of the events of the «Kurkul operation». In addition, the differences and particularities of the functioning of the enforcement bodies, the so-called deuces and triples, were investigated.

Keywords: «The Great Terror», «Kurkul operation», repression, deuces, triples.

На різних етапах історії України радянської доби репресії й терор використовувались державою, оскільки були необхідною умовою життєздатності комуністичного режиму та засобом побудови комуністичного суспільства. Репресії перетворились на елемент соціальних та управлінських технологій, які використовувались з метою трансформації суспільства. За роки радянської влади мільйони людей стали жертвами свавілля необмеженої влади комуністичного режиму, зазнавши необґрунтованих репресій за політичні, релігійні переконання, соціальні та національні ознаки.

Вказана проблема, крім суто наукового, має й морально-політичне значення, адже репресії обернулися скаліченими долями мільйонів кращих представників народу України. Згубні наслідки репресивного тиску відчуються й досі у вигляді залишків посттоталітарного суспільства, подолання яких стає можливим за рахунок усвідомлення коріння тоталітаризму та породжених ним явищ.

За останнє двадцятип'ятиліття в Україні надрукована значна кількість наукових праць, присвячених «Великого терору» 1937–1938 років. Нормативна база стосовно поданого історичного періоду досліджувалася В. А. Войналовичем, Ю. З. Данилюком тощо. Натомість праці С. В. Кульчицького, Ю. І. Шаповала, С. І. Білоконя, М. М. Нікольського та багатьох інших вчених дозволили суттєво поглибити розуміння причин та механізмів масових політичних репресій. Дослідженню механізмів здійснення масових репресій в 1937–1938 рр. приділено увагу такими істориками, як С. І. Білокінь, В. М. Нікольський, Ю. І. Стецовський, В. В. Ченцов, Ю. І. Шаповал та іншими. Вони розглядають їх у контексті законодавчої та нормативної бази каральних органів, соціальної спрямованості репресій, здійснення окремих операцій органами НКВС.

Метою даної статті є дослідження і розкриття механізму здійснення масових репресій у період «Великого терору» у 1937–1938 рр. в контексті «куркульської операції». Ключовими завданнями є дослідження сутності механізму масових репресій, його структури, суб'єктного складу і надання історичної оцінки подіям 1937–1938 рр. у рамках «куркульської операції».

Завдання щодо розгортання масових репресій і обґрунтування їх необхідності визначив лютнево-березневий пленум ЦК ВКП(б) 1937 року. На пленумі порушували питання про боротьбу зі шкідництвом, диверсіями та шпигунством японо-німецько-троцькістських агентів, також було приділено увагу й національному моменту в здійсненні «ворожої діяльності» [14, с. 14]. Учасники пленуму зазначали, що шпигуни та шкідники проникли майже в усі господарські, адміністративні та партійні організації, причому не тільки на низові посади, але й на керівні, як у центрі, так і на місцях [24, с. 107].

В свою чергу перехід задумів в практичну площину, на думку більшості дослідників, ініціювала постанова політбюро ЦК ВКП(б) від 2 липня 1937 року «Про антирадянські елементи», яка поклала початок репресивної кампанії проти колишніх куркулів і карних злочинців. ЦК ВКП(б) пропонує у п'ятиденний строк подати до центрального комітету склад трійок, а також кількість осіб, що підлягають розстрілу, так само й кількість тих, хто підлягає засланням» [29, с. 78–79].

Для впорядкування «роботи» по винищенню радянського народу нарком внутрішніх справ М. І. Єжов на основі рішення «Про антирадянські елементи» 30 липня 1937 р. видав оперативний наказ № 00447 «Про операцію з репресування колишніх куркулів, карних злочинців та інших антирадянських елементів» [19, с. 15]. Згідно з наказом перед органами державної безпеки ставилося як невідкладне завдання «розгромити банду антирадянських елементів, захистити радянський народ від їх контрреволюційних впливів і назавжди покінчити з їх підіривною діяльністю проти основ Радянської держави» [13, с. 211].

Наказ вимагав з 5 серпня почати масштабні операції щодо репресування в усіх республіках, краях і областях колишніх куркулів, антирадянських елементів і карних злочинців. Зазначалося, що саме це коло осіб було «головним організатором» диверсій та злочинів у колгоспах та радгоспах, на транспорті, в окремих галузях промисловості [13, с. 119]. В документі конкретизувалося, кого слід відносити до категорії «антирадянські елементи»: представників антибільшовицьких партій, колишніх учасників білого руху, колишніх куркулів, чиновників царського режиму, жандармів, реемігрантів, найбільш активних учасників фашистських, терористичних і шпигунсько-диверсійних контрреволюційних формувань, контрабандистів та кримінальників. Строки виконання наказу були визначені у чотириохмісячний термін [4, с. 416].

На нашу думку, слід детальніше зупинитися на тому, які саме верстви населення підпадали під визначення «колишній куркуль», адже саме вони були основною мішенню масової операції. У першу чергу в поле зору співробітників НКВС потрапляли особи, що були засуджені під час проведення політики розкуркулення до ув'язнення у виправно-трудовах таборах та змогли повернутися додому після завершення строку покарання. Водночас увага оперативників була зосереджена й на тих особах куркульського походження, які змогли втекти зі спецпоселень та нелегально проживали з підробленими документами в сільській або міській місцевості [31, с. 14–15].

Крім того, репресіям підлягали громадяни, що утримувалися у в'язниці, слідство по яким завершено, але судовими органами справа не розглядалася. Це формулювання дозволило фізично знищити громадян, заарештованих до початку масової операції, вину яких не вдалося довести у процесі слідства [32, с. 69].

На сьогоднішній день серед дослідників «Великого терору» одним із дискусійних питань залишається визначення критеріїв відбору жертв каральними органами. Як правило заарештовувались ті особи, які перебували на оперативному обліку. Однак непоодинокими були випадки, коли під жорна репресивної машини потрапляли ті люди, прізвища яких опосередковано звучали під час допитів або збору свідчень. У такому випадку їх затримували без санкції прокурора [30, с. 332].

Вищенаведений нормативний акт не обходив стороною і родини засуджених. Ця категорія найбільш повно відчула всю несправедливість ситуації, у якій опинилася. Будь-які контраргументи на свій захист, наприклад, перебування у фіктивному шлюбі, обвинувальною стороною до уваги не приймалися [1, с. 275]. Родичі заарештованих, на думку слідства, були здатні до активних антирадянських дій. До них застосовувалась міра покарання у вигляді ув'язнення у таборах чи трудових поселеннях [8, с. 196]. Члени родини засудженого за 1-ю категорією, що проживали у прикордонній смузі, в обов'язковому порядку мали висилатися за її межі. Родини засуджених за 1-ю і 2-ю категоріями брались на оперативний облік і за ними встановлювався постійний нагляд [7, с. 79].

Такими діями прагли організувати превентивний удар по «залишках розгромлених експлуататорських класів». Як зазначав Й. В. Сталін у своїй промові 1937 року: «чим більше просуватимемось вперед, чим більше матимемо успіхів, тим швидше будуть вони йти на гострі форми боротьби, тим більше будуть вони пакостити радянській державі, тим більше будуть вони відчайдушно опиратися, застосовуючи різні засоби боротьби, як останній засіб приречених» [14, с. 20].

Наказ передбачав встановлення лімітів по 1-й і 2-й категорії для кожної області у пропорційному співвідношенні до її території. Для УРСР було заплановано арештувати 28800 осіб, із них розстріляти 8 тис. осіб. Оперативний наказ НКВС СРСР № 00447 передбачав можливість збільшення лімітів. Накреслені цифри були лише орієнтирами, допускалося їх підвищення. Завдяки такому положенню був знайдений механізм, який спонукав регіональних керівників НКВС до змагання за найвищі показники й одночасно для центрального керівництва відігравав роль інструмента дозування репресій. [27, с. 103].

У межах наркомату внутрішніх справ стосовно затверджених лімітів фактично була створена атмосфера конкурентної боротьби за посади, премії та нагороди. Той начальник обласного управління НКВС, який швидше за всіх реалізував виділений йому ліміт, перевиконав планові директиви й отримав додаткове навантаження, розглядався як найкращий працівник у галузі розгрому контрреволюції. Такі співробітники нагороджувалися вищими державними відзнаками – орденом Леніна та орденом Червоної Зірки [22, с. 58].

Цим одразу скористалися начальники обласних управлінь НКВС, які були невдоволені незначними цифрами затвердженими державно-партійною верхівкою. Вони обгрунтовували своє прохання про збільшення ліміту незадовільною реєстрацією ворогів народу й значною концентрацією контрреволюційних та кримінальних елементів найперше в прикордонних областях, а також наявністю на теренах України націоналістичних формувань [23, с. 203].

Вже через місяць загальноукраїнський ліміт у 8 тисяч осіб за 1-ю категорією був повністю використаний. Тому 6 вересня 1937 р. нарком внутрішніх справ УРСР І. М. Леплевський звернувся до М. І. Єжова із проханням виділити додатковий ліміт

у 4200 осіб. Загалом упродовж п'яти місяців ліміт для УРСР за 1-ю категорією було збільшено у чотири рази – із 8000 до 32 715 осіб. Паралельно збільшувалися ліміти за 2-ю категорією [16, с. 107]. Загалом у республіці з 20 800 осіб початкового ліміту на січень 1938 р. до ув'язнення в табори вже планувалося 50 407 осіб [17, с. 148]. Серед семи областей, які на той час входили до складу УРСР, лідерами з використанням лімітів були Одеська, Вінницька та Київська області. Що стосується Дніпропетровської області, то для неї виділення додаткових квот не передбачалося [26, с. 108].

В результаті за релігійні переконання протягом 1937–1938 років зазнали репресій всі ті, хто дивом уникнув переслідувань у попередні роки. Без особливих судових розслідувань виносилися вироки, за якими віруючі на багато років потрапляли до в'язниці, відправлялися у табори, на примусові роботи без права листування з рідними, засуджувалися до смертної кари [3, с. 128]. Маскуючи справжні причини переслідування віруючих, слідчі та судові органи звинувачували їх у «шпигунстві», «шкідництві», «контрреволюційній діяльності», записували до складу неіснуючих змовницьких організацій [10, с. 61]. Окрім релігійних діячів до цього контингенту були залучені й «українські націоналісти», колишні діячі УНР.

На думку співробітників обласних управлінь НКВС УРСР, на теренах України в другій половині 1930-х років діяло кілька сформованих повстанських армій, загальною чисельністю до 30 тисяч осіб. Ці організації створювалися за військовим принципом, склалися із загонів, рот, батальйонів і навіть полків. До таких відносився, наприклад, «Священний союз партизанів» – міфічна організація, створена з колишніх червоних партизанів [13, с. 135].

Для збереження таємниці майбутніх розстрілів начальники районних апаратів НКВС інформувалися, що перша категорія підлягала суворій ізоляції, друга – висиланню. За постановою політбюро ЦК ВКП(б) із західних районів УРСР, які визначалися як прикордонні, передбачалося виселити сім'ї репресованих за шпигунство, диверсію, терор, повстанство, бандитизм, шкідництво, нелегальний перехід кордону та контрабандистську діяльність, утікачів за кордон; «увесь неблагонадійний та карний елемент» [6, с. 86]. Для попередження можливого переходу у сусідні держави прикордонники отримали наказ за 5 днів до початку операції посилити пильність. Взагалі чисткам прикордонних областей під час «Великого терору» приділялася підвищена увага [9, с. 131].

У даному контексті слід виділити територію Поділля. Даний регіон, на думку керівників органів НКВС, за «контрреволюційною засміченістю» посідав одне з перших місць в Україні. Головними факторами виникнення такої ситуації вони вважали відсутність пролетарських осередків, сусідство з капіталістичними країнами, які завжди мали колонізаторські та інтервенціоністські тенденції (передовсім Польщею та Румунією [22, с. 57]). Крім того, на території Вінниччини та у Кам'янці-Подільському деякий час перебував уряд УНР із військовими структурами, що посилювало недовіру більшовиків до місцевого населення.

«Оперативний план НКВС УРСР з вилучення куркулів і кримінальників 1-ї категорії» та «Оперативний план НКВС УРСР з вилучення куркулів і кримінальників 2-ї категорії» сприяли зростанню «Великого терору» 1937–1938 рр., але привело до перебудови оперативної діяльності та організаційної структури каральних органів. Виявилось, що існуюча на той час система роботи НКВС, не дозволяла чекістам чітко та своєчасно виконати поставленні перед ними завдання по знищенню «ворогів народу» [11, с. 158].

Головну роль у проведенні арештів відігравали міжрайонні оперативні групи НКВС, створені у колишніх окружних центрах і великих населених пунктах. Очолювали групи відповідальні співробітники обласних управлінь наркомату внутрішніх справ, начальники районних у місті відділів чи окружних відділів. Чисельність їх становила 8–15 співробітників зі складу обласного управління НКВС, місцевих апаратів [5, с. 186].

На території республіки було створено 45 міжрайонних оперативних груп. Вони працювали у кількох районах – так званому «кущі», базувалися в одному місті – центрі «куща», самостійно проводили арешти та слідство, розстрілювали засуджених. Арешти санкціонувалися начальниками груп і узгоджувалися з районним прокурором. «Куркульська операція» проводилася співробітниками НКВС і мобілізованим активом із перевірених партійців. Планувалося, що для її проведення буде залучено до 5 тис. осіб активу, включаючи випускників шкіл міліції [33, с. 88].

Перед працівниками органів НКВС ставилися відповідні норми роботи з написання довідок на арешти, заповнення анкет, складання обвинувальних висновків, отримання зізнань заарештованих і кількості названих ними учасників організацій [25, с. 282].

Якщо взяти до уваги транспортну галузь, зокрема залізницю, то масові арешти здійснювались окремою структурою – дорожньо-транспортними відділами, запровадженими на початку серпня 1937 року. Дорожньо-транспортні відділи не мали своїх трійок, тому надсилали оформлені слідчі справи на розгляд трійок обласних управлінь НКВС. Крім того, до масових операцій залучались прикордонні загони, а також особливі відділи військових округів та флотів СРСР, які проводили чистки серед військових за місцем проходження служби [20, с. 172–173].

Оскільки «куркульська операція» проводилася в основному проти сільських мешканців, то її виконавцями мали стати, насамперед, співробітники районних відділів НКВС. Але через об'єктивні причини самостійно провести операцію периферійні чекісти не могли. По-перше, штатний розпис був незначним, що зумовлювало гостру нестачу оперативних кадрів. По-друге, більшість районних відділів відзначались некомплектністю співробітників. По-третє, службові приміщення не були пристосовані для проведення значних обсягів слідчої роботи, утримання великої кількості арештованих і виконання смертних вироків [11, с. 161]. Чекісти не встигали своєчасно реєструвати арештованих. Через це досить часто виникла плутанина в обліковій роботі, яка позбавляла можливості чітко контролювати ведення справ, а інколи призводила до помилкових арештів. Робота районних відділів ускладнювалась через існуючу плінність кадрів: одних оперативників відправляли у відрядження, інших – відсилали, як неблагонадійних, третіх – заарештовували в ході проведення масових операцій. До роботи залучали слідчих з запасу, курсантів прикордонних училищ НКВС, які відзначалися особливою жорстокістю. Незаконні арешти проводились й серед співробітників обласних управлінь НКВС УРСР. Чистка торкнулась як співробітників держбезпеки та міліції, так і працівників закладів позбавлення волі [33, с. 249].

З початком масових операцій увага співробітників обласних управлінь НКВС акцентувалась на трьох головних напрямках. По-перше, основний «оперативний удар» повинен був спрямовуватися на ворожі групи, а не на окремі елементи.

По-друге, ретельна робота повинна проводитись на стратегічно важливих територіях та в пріоритетних галузях – насамперед у прикордонних областях та в транспортній сфері. По-третє, визначались магістральні лінії діяльності представників служби державної безпеки в ході реалізації масових операцій. До таких належали націоналістичні групи, активні діячі релігійних рухів, сектанти й есери. Про хід операцій начальники обласних управлінь повинні були звітувати кожні 5 днів [15, с. 96].

Згідно з оперативним наказом № 00447 «куркульську операцію» планувалося провести за чотири місяці й закінчити у другій половині грудня 1937 року. Проте, у зв'язку зі збільшенням лімітів й подовженням операції хронологічні межі були переміщені на початок січня 1938 року [28, с. 209].

Як правило, арешти відбувалися вночі у вигляді утаємниченої акції, що давало додаткові переваги слідчим. Психологічний тиск на затриманого починався від моменту арешту і тривав на всіх етапах слідства. В суспільній думці постійно закріплювався штамп, що органи НКВС ведуть боротьбу з ворогами народу, троцькістами, контрреволюціонерами тощо. Впевненість населення у правильності такої політики була високою, що створювало у арештованого додаткове незрозуміння ситуації, стрес, розгубленість [22, с. 63].

Затриманого розміщували у камері, де перебували особи, які вже зізналися у державному злочині. Це робилося з метою психологічного тиску на людину. Крім того, таке утримання під вартою давало можливість використати внутрішню агентуру – в'язня, який за помилування погоджувався схилити особу до визнання своєї провини. Під час допитів арештованому зачитували свідчення 2-3 учасників контрреволюційної організації, які розповідали про його участь у підготовці диверсій, в організації шпигунської чи шкідницької роботи [34, с. 133]. На допитах слідчий переконував, що треба надати свідчення на інших громадян, оскільки вони реальні вороги і слідству потрібна допомога для їх викриття. За цю інформацію фігурант процесу отримував запевнення у поблажливості судових органів, що автоматично пом'якшувало міру покарання. У випадку відмови співробітники НКВС посилювали тиск: принижували, били в присутності інших арештованих, погрожували смертю, тривалими строками ув'язнення чи переслідуванням родини. Подібні методи проведення «спрощеного» слідства були дозволені вищим політичним керівництвом країни [2, с. 122].

Термін для провадження слідства визначався в 7 діб. Перелік документів слідчої справи включав дані для визначення місцезнаходження арештованого та склад його родини, довідку й характеристику сільради та колгоспу про соціально-майновий стан, соціальну небезпеку, довідку судово-слідчих і адміністративних органів про судимість і реєстрацію, протоколи допитів свідків, очних ставок, довідку, складену за агентурними даними, санкцію прокурора на арешт, висновок у справі [18, с. 211]. Насправді слідство проводилося прискорено і за спрощеною процедурою: затриманому не надавалася будь-яка правова допомога, не організувалися очні ставки зі свідками, до процесу не залучалися експерти, докази не проходили перевірку. У кращому випадку використовувалися свідчення двох-трьох осіб [21, с. 108].

Добування необхідних слідчим зізнань полегшувалося тим, що саме у 1937 р. було офіційно дозволено застосовувати фізичний вплив на тих, кого підозрювали у ворожих діях. Так, у червні 1937 року новий нарком внутрішніх справ УРСР,

комісар державної безпеки 2-го рангу І. М. Леплевський на нараді начальників обласних управлінь НКВС так званих «промислових областей» (Харківської, Дніпропетровської та Донецької) роз'яснив, що під час широкого наступу на ворогів не слід боятися провадити масові арешти та застосовувати до арештованих биття [2, с. 375].

Але особливого розмаху масове биття арештованих розпочалося після приїзду в Україну у серпні 1937 р. заступника наркома внутрішніх справ СРСР, комісара державної безпеки 2-го рангу Л. М. Бельського. Останній на оперативній нараді працівників наркомату сформулював наступний принцип проведення слідчих дій: «Шпигун або учасник організації, все рівно він буде розстріляний. Для того, щоб отримати від нього все – дайте йому по пиці. Чому не можна?» [2, с. 376].

Для засудження винних передбачалося створення позасудових органів – трійок. Останні не виступали новацією в практиці радянських карально-репресивних органів другої половини 1930-х років. Їх використання обґрунтовувалося гострою необхідністю проведення швидкої й водночас якісної боротьби з контрреволюційними елементами. Трійки активно застосовувалися в період Громадянської війни, а також під час суцільної колективізації й «ліквідації куркульства як класу». В 1937 році на них було покладено завдання з реалізації прискореного режиму судочинства по відношенню до «найбільш вороже налаштованих куркулів» та карних злочинців, які проходили за першою категорією. Головою трійки призначався начальник обласного управління НКВС, членами – перший секретар (або секретар) обкому ВКП(б) – КП(б)У та обласний прокурор [16, с. 104].

Окрім «трійок», на території УРСР діяли так звані «двійки», які створювалися з метою прискорення реалізації тієї чи іншої справи. Оперативний наказ наркома НКВС СРСР № 00485 передбачав створення вищезазначеного позасудового органу у складі начальника місцевого управління НКВС та прокурора регіону. Вони, за зшитими у вигляді альбомів списками, визначали долю громадян за першою або другою категоріями. Надалі кожні 10 днів підписани ними списки надсилали до «Вищої двійки» у складі наркома НКВС СРСР та прокурора СРСР. Після їх затвердження реалізовувалися визначені вироки [27, с. 485].

Однак «Вища двійка» не справлялася з величезною кількістю надісланих справ. Тому 15 вересня 1938 р. Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло рішення про створення «особливих трійок». Персональний склад «особливих трійок» не затверджувався Політбюро ЦК ВКП(б), і цим вони відрізнялися від «трійок», створених за наказом № 00447. Діяльність «особливих трійок» регламентував оперативний наказ НКВС СРСР № 00606 від 17 вересня 1937 р. Персональний склад визначався за посадою, туди входили лише перші особи – секретар обкому (крайкому), прокурор, начальник НКВС-УНКВС. «Особливі трійки» мали терміново вирішувати долю громадян, яких арештували до 1 серпня 1938 р. На реалізацію наказу відводилося 2 місяці [33, с. 228].

Засідання «особливої трійки» також проходили зі значними порушеннями: протоколи залишались без підписів, їх ставили після виконання вироку; рішення «трійки» протокольно не фіксувалось, через відсутність секретаря; міра покарання затверджувалась без обговорення; дуже часто засідання проходили в неповному складі; до розгляду надходили справи, які не були закінчені слідством [34, с. 11].

Засуджені «трійкою» до вищої міри соціального захисту – розстрілу, вмирили без ознайомлення з вироком. Застосування цього методу мало перешкодити спробам опору, самогубства й колективним протестам засуджених. У таємниці тримались дані стосовно часу й місця приведення вироку у виконання [23, с. 93].

В Україні контроль за проведенням операції безпосередньо здійснював нарком внутрішніх справ УРСР І. М. Леплевський за допомогою встановленої системи звітності [16, с. 293]. Зібрані дані з обласних управлінь проходили перевірку, узагальнювались й телеграмою відправлялись до Москви. Згідно встановлених вимог М. І. Єжову надходила інформація стосовно реалізації наказу № 00447, що відповідала наступним критеріям: кількість розкритих контрреволюційних груп, число вилученої в ході операції зброї, розподіл заарештованих по місту й селу, перелік конкретних цільових напрямків або «ліній», «витрати» лімітів, розподіл за національностями, політичні настрої населення. Завдяки вищенаведеної налагодженій системі обліку здійснювалось керівництво «куркульською операцією» [28, с. 208].

Отже, механізм «Великого терору» в контексті куркульської операції охоплював діяльність позасудових органів – «двійок», «трійок», «особливих нарад», які без дотримання будь-яких норм законності або верховенства права та ведення відповідних документів виносили вироки стосовно антирадянських елементів: представників антибільшовицьких партій, колишніх учасників білого руху, колишніх куркулів, чиновників царського режиму, жандармів, реемігрантів, найбільш активних учасників фашистських, терористичних і шпигунсько-диверсійних контрреволюційних формувань, контрабандистів та кримінальників.

Злісне порушення будь-яких правових і моральних норм полягало у тому, що слідство проводилося прискорено і за спрощеною процедурою: затриманому не надавалася будь-яка правова допомога, не організувалися очні ставки зі свідками, до процесу не залучались експерти, докази не проходили перевірку. У кращому випадку використовувалися свідчення двох-трьох осіб. Крім цього, до заарештованих застосовувалися катування, які заохочувалися вищим керівництвом та брутальні, нещадні способи змушування до фейкових зізнань особи. Такий простий механізм, протоколи без підписів, які ставили вже після виконання вироку, відсутність секретаря, проведення засідань в неповному складі та розгляд справ, які не були закінчені слідством дозволяв швидко і в найкоротший термін реалізувати мету «Великого терору», в даному випадку в контексті куркульської операції.

Виходячи із вищезазначеного, слід підкреслити і морально-психологічну сторону «Великого терору», адже його головним завданням була чистка радянського суспільства, тих верств, які могли стати на заваді процвітаючого соціалізму.

Література

1. Аскерова Л. С. Листи до влади жертв політичних репресій як прояв соціальної мімікрії (на прикладі Чернігівської області) // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2014. № 2 (43). С. 257–290.
2. Бажан О. Г. «Доба великого терору» в Україні : механізм реалізації // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. (Збірник статей). Вип. 29. Київ, 2005. С. 116–129.

3. Бернацький В. Р. Релігійні об'єднання Волині-Житомирщини в умовах більшовицького режиму: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.01. Рівне, 2016.
4. Васильєв В. Ю. Оперативний наказ № 00447 НКВС СРСР та його виконання в УРСР : проблеми наукового дослідження // Історія України. Маловідомі імена, події, факти : збірник статей. К. 2008. Вип. 35. С. 116–136.
5. Васильєв В. Ю. Причини та механізми здійснення масових політичних репресій на території Вінницької області в 2030-ті рр. // Політичні репресії на Поділлі (20–30-ті рр. ХХ ст.). Вінниця, 1999. С. 24–39, 185–188.
6. Васильєв В. Ю. «Сталінська революція «згори» в Україні: насилля, протидія, результати // Історія України: маловідомі імена, події, факти: збірник статей. К. 2010. Вип. 36. С. 73–87.
7. Великий терор в Україні. «Куркульська операція» 1937–1938 рр. / Упорядники: С. Кокін, М. Юнге. К. 2010. Кн. 1. 614 с.; Кн. 1–2.
8. Вронська Т. В. Заручники тоталітарного режиму : репресії проти родин «ворогів народу» в Україні (1917–1953 рр.) К. 2009.
9. Жезицький В. Й. Масові депортації населення Поділля // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 1997. № 1/2. С. 131.
10. Зінько Ю. А. Влада і протестантизм в Україні: проблеми протистояння (1920–1930-ті рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. (Збірник статей). Випуск 31. К. 2005. С. 54–62.
11. Золотарьов В. А. Діяльність органів держбезпеки зі здійснення «куркульської операції» у Харківській області (1937–1938 рр.) // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2007. № 1. С. 158–171.
12. Лихолобова З. Г. Тоталітарний режим та політичні репресії в Україні у другій половині 1930-х років (переважно на матеріалах Донецького регіону) Донецьк. 2006.
13. Лошицький О. «Лабораторія-2». Полтава. Документальні матеріали про масові репресії в Полтавській області у 1937–1938 рр. // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2000. № 2/4. С. 129–178.
14. Матеріали февральсько-мартовського пленума ЦК ВКП(б) 1937 года // Вопросы истории. 1995. № 2. С. 11–24.
15. Ніколаєв І. Є. «Чистки» керівної верхівки НКВС України (друга половина 30-х рр. ХХ ст.) // Історія України : маловідомі імена, події, факти : збірник статей. К. 2007. Вип. 34. С. 240–254.
16. Нікольський В. М. Статистика політичних репресій 1937 р. в Українській РСР // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2000. № 2/4. С. 103–112.
17. Нікольський В. М. «Куркульська операція» НКВС СРСР 1937-1938 рр. в регіоні Донбасу в контексті загальноукраїнської статистики // Історичні і політологічні дослідження. Донецьк. 2007. № 5–6. С. 147–150.
18. Нікольський В. М. Репресії за «лімітами» (1937–1938 рр.) // Український історичний журнал. 2006. № 3. С. 210–223.
19. Оперативний наказ Народного комісара внутрішніх справ СРСР за № 00485 від 11 серпня 1937 року // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 1997. № 1/2. С. 15.

20. Петровський Е. П. Документи архівно-слідчих справ як джерело вивчення методів провадження слідства органами НКВС на Одещині в період «великого терору» 1937–1938 рр. // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2007. № 1. С. 17–188.
21. Петровський Е. П. Методи слідства в період масових репресій 1937–1938 років на Одещині (на матеріалах архіву УСБУ) // Юго-Запад. Одессика. Историко-краеведческий научный альманах. Одесса: Optimum, 2006. С. 101–119.
22. Подкур Р. Ю. «Великий терор» на Вінниччині (1937–1938 рр.) : діяльність територіального апарату органів державної безпеки, стереотипи світогляду чекістів // Злочини тоталітарних режимів в Україні : науковий та освітній погляд : матеріали міжнародної наукової конференції м. Вінниця 21–22 листопада 2012 р. С. 54–76.
23. Подкур Р. Ю. Діяльність УНКВД Вінницької області під час «Великого терору» 1937–1938 рр. // Історія України : маловідомі імена, події, факти : збірник статей. К. 2007. Вип. 34. С. 197–220.
24. Рафальська Т. Л. «Великий» терор 1937–1938 років : від ідеології до реалізації // Наукові записки. Серія : Історичні науки. Вип. 11. С. 106–110.
25. Смирнова И. Е. Взаимодействие партийных органов и НКВД Донецкой области при проведении кулацкой операции в 1937–1938 гг. // Историчні і політологічні дослідження. Донецьк 2007. № 3–4. С. 280–290.
26. Ченцов В. В. Особливості «Великого терору» 1937–1938 рр. на Дніпропетровщині // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2007. № 1. С. 100–121.
27. Юнге М. Вертикаль большого террора. История операции по приказу НКВД № 00447. М., 2008.
28. Юнге М. Звіти НКВС Української РСР за 1937 р. // Великий терор в Україні. «Куркульська операція» 1937–1938 рр.: у 2 ч. / упорядники С. Кокін, М. Юнге. К., 2010. Ч. 1. С. 205–214.
29. Юнге М. Как Террор стал «Большим». Секретный приказ № 00447 и технология его исполнения. М., 2003. С. 78–79.
30. Юнге М. Кінець операції // Великий терор в Україні. «Куркульська операція» 1937–1938 рр. : у 2 ч. / упорядники С. Кокін, М. Юнге. К., 2010. Ч. 2. С. 319–341.
31. Юнге М. «Куркульська операція» в Українській РСР // Великий терор в Україні. «Куркульська операція» 1937–1938 рр. С. Кокін, М. Юнге. К., 2010. Ч. 2. С. 415–428.
32. Юнге М. Народження наказу № 00447 // Великий терор в Україні. «Куркульська операція» 1937–1938 рр. С. Кокін, М. Юнге. К., 2010. Ч. 1. С. 11–40.
33. Юнге М. Перший етап «куркульської операції» : з початку її проведення до кінця грудня 1937 р. // Великий терор в Україні. «Куркульська операція» 1937–1938 рр. : у 2 ч. / упорядники С. Кокін, М. Юнге. К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2010. Ч. 1. С. 87–113.
34. Якубова Л. В обіймах страху і смерті. Більшовицький терор в Україні. Х., 2016.